

СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ АЛІМЕНТІВ В УКРАЇНІ

ESTABLISHMENT OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR NON-PAYMENT OF ALIMENTS IN UKRAINE

Чохрій В.С., аспірантка кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано становлення адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні. Зокрема, розглянуто історичні аспекти розвитку законодавства, яке діяло на українських землях щодо створення інституту утримання та притягнення до відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання такого утримання. Проаналізовано зміст основних актів у сфері сімейного законодавства, що передбачали аліментні правовідносини та відповідальність за неналежне їх виконання у період з Київської Русі до сьогодення. На підставі проведеного аналізу автором визначено, що, починаючи з Київської Русі обов'язки утримання членів сім'ї займали особливе місце, і протягом усієї історії на теренах України передбачалися певні санкції за порушення цих обов'язків. Через посилення відповідальності та застосування санкцій за несплату аліментів держава завжди прагнула забезпечити захист прав та інтересів потребуючих членів сім'ї. Сама природа аліментних зобов'язань також неодноразово змінювалася протягом всієї історії свого розвитку. Проведений аналіз свідчить про те, що основною тенденцією розвитку законодавства у сфері відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань на всіх етапах історичного розвитку є дотримання та відповідність історичним реаліям та рівню розвитку суспільства й правової держави у конкретний історичний період. Аналіз історичного розвитку відповідальності за несплату дає нам зрозуміти, що сучасний стан адміністративної відповідальності за несплату аліментів є результатом історичного минулого.

Зроблено авторський висновок про те, що санкції статей за несплату аліментів у кожному історичному періоді ставали більш жорстокішими, а види відповідальності – більш різноманітними. Незважаючи на те, що становлення адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні припадає в основному на період незалежної України, підґрунтя для її запровадження сягають давніх часів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, аліменти, прострочення сплати аліментів, стягнення аліментів, суспільно корисні роботи, утримання, ухилення від сплати аліментів.

The article is devoted to the formation of administrative liability for non-payment of alimony in Ukraine. In particular, the historical aspects of the development of the legislation that was in force in the Ukrainian lands on the establishment of the institution of maintenance and liability for failure to comply with the obligation to provide such maintenance. The content of the main acts in the field of family law, which provided for alimony and liability for improper implementation in the period from Kievan Rus to the present, is analyzed. Based on the analysis, the author determined that since Kievan Rus, the responsibilities of maintaining family members have occupied a special place, and throughout history in Ukraine provided for certain sanctions for violation of these responsibilities. Through increased liability and sanctions for non-payment of alimony, the state has always sought to protect the rights and interests of needy family members. The very nature of alimony obligations has also changed many times throughout the history of its development. The analysis shows that the main trend in the development of legislation in the field of liability for non-performance of alimony at all stages of historical development is compliance with historical realities and the level of development of society and the rule of law in a particular historical period. A study of the historical development of liability for non-payment gives us to understand that the current state of administrative liability for non-payment of alimony is the result of the historical past.

The author's conclusion is that the sanctions of articles for non-payment of alimony in each historical period have become more severe, and the types of liability are more diverse. Despite the fact that the formation of administrative responsibility for non-payment of alimony in Ukraine falls only on the times of independent Ukraine, the basis for its introduction dates back to ancient times.

Key words: administrative liability, alimony, overdue alimony, recovery of alimony, socially useful works, maintenance, evasion of alimony.

Постановка проблеми. Сім'я – це один із найдавніших інститутів, що виник у первісному суспільстві. Одним із основних обов'язків членів сім'ї, ще з XI–XII ст., був обов'язок утримувати іншого члена сім'ї, який потребував такого утримання у зв'язку із неповноліттям, навчанням, доглядом за дитиною або непрацездатністю. Враховуючи те, що не завжди обов'язки з утримання члена сім'ї відбуваються у добровільному порядку, в законодавстві України протягом останніх років здійснюється вдосконалення правового регулювання притягнення до відповідальності особи, яка добровільно не виконує покладені на неї обов'язки зі сплати аліментів. Задля вдосконалення теперішнього і запровадження нового законодавства, безсумнівно, важливо розуміти походження інституту відповідальності за несплату аліментів. Тому, у сучасній правовій науці значна увага приділяється висвітленню питання притягнення до адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні у світлі від минулого до сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відповідальності за несплату аліментів завжди викликали обговорення та гострі дискусії. Зокрема, аналізом історичного розвитку відповідальності за несплату аліментів в Україні займалися видатні вітчизняні учені, серед яких М. В. Антокольська, А. М. Буряченко, Є. М. Ворожейкін,

А. В. Гузь, О. А. Давидова, О. Ю. Косова, Т. П. Красвітна, Л. В. Красицька, Г. М. Ліпак, М. І. Мельник, А. М. Нечаява, К. П. Проскурня, М. О. Резнікова, З. В. Ромовська, Ю. А. Рустамова, Л. В. Сапейко, О. О. Сокол, С. Я. Фурса, В. П. Мироненко, С. Д. Ханович та інші. Водночас сьогодні потреба здійснення аналізу історичних аспектів становлення саме адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні залишається актуальною з огляду на те, що цей вид притягнення до адміністративної відповідальності є доволі новим, недостатньо опрацьованим та потребує комплексного наукового опрацювання.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз становлення адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні, починаючи від прадавніх часів і до XXI ст., виявлення найбільш прогресивного та ефективного періоду для розвитку адміністративної відповідальності щодо протидії ухиленням від сплати аліментів. Історичний метод дослідження даної тематики передбачає оптимізацію шляхів їх вдосконалення, а національний досвід може послугувати фундаментом для вирішення цілої низки проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Історія інституту аліментних зобов'язань та відповідальності за несплату аліментів сягає часів Руської Правди. Так, з аналізу літературних джерел, відмітимо, що до видання першого

кодифікованого нормативно-правового акта Стародавньої Русі – Руської Правди – суспільні відносини регулювались за нормами звичаєвого права, яким була притаманна неабияка жорстокість як батьків до дітей, так і навпаки. Всі ці факти обумовлювались способом життя і елементарним бажанням вижити [1, с. 89]. В основу Руської Правди закладено захист лише майнових прав дітей, а щодо покращення ставлення до дітей у суспільстві і в сім'ї, то власне щодо цього позитивних змін не відбулося. Лише в Церковному Уставі Ярослава значилися статті проти свавілля батьків відносно своїх дітей.

Початком розвитку законодавства щодо протидії ухилення від сплати аліментів стало видання Соборного Уложення 1649 р., яким питання утримання дітей батьками не регулювалося. До того ж, питання утримання дочкою, сином батьків цей документ торкався, встановлюючи відповідальність за ненадання такого утримання. Ця норма передбачала відповідальність за «негідну поведінку» дітей у вигляді подвійної санкції – фізичного покарання – побиття батогами і переходу в підневільне підпорядкування батьків [2, с. 288].

На території Східної Волині, Поділля, Київщини, Брацлавщини, Чернігово-Сіверщини у XVI ст. були чинними Литовські статuti, які містили норми започаткування аліментних зобов'язань. Проаналізувавши положення Литовських статутів можна зауважити, що ними був передбачений обов'язок дітей, навіть повнолітніх, коритися своїм батькам [3, с. 32]. Однак зазначені правові акти не містили прямих норм про відповідальність за ухилення від утримання членів сім'ї.

У період Гетьманщини чільне місце в становленні відповідальності за ухилення від сплати аліментів займають «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Так, артикул 12 глави 12 цього документу надавав батькам право позбавляти дітей спадщини, якщо вони залишили своїх батьків у похилих літах належного їм прожитку [4, с. 551]. Отже, уже в XVIII ст. у законодавстві України вперше закріплено обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків, хоча він і не підкріплений нормою про відповідальність за його порушення (крім можливості позбавлення права на спадщину).

Вже у 1797 р. Галицький цивільний кодекс, який діяв на території Східної Галичини та Північної Буковини, вперше визначав обов'язок чоловіка щодо утримання дружини, обов'язок батьків надавати утримання дітям, поки вони самі не зможуть себе утримувати, передусім їх батька, а у випадку його смерті – матері, в подальшому – родичами по батькові, родичами по матері. Цей обов'язок стосувався як дітей, народжених у шлюбі, так і позашлюбних дітей. Своєю чергою, батько був зобов'язаний надавати утримання своїй позашлюбній дитині, а у випадку, якщо «він ослабне або розориться» – цей обов'язок належав матері дитини [5, с. 55, 69, 77, 79, 83]. Варто зауважити, що п. 144 Галицького цивільного кодексу передбачено, що батька, який не визнав свою позашлюбну дитину, було зобов'язано оплачувати необхідні витрати на утримання дитини у подвійному розмірі, якщо причиною позашлюбності дитини стала перешкода для укладення шлюбу, яка могла бути усунута – утримання сплачувалося в потрійному розмірі, а якщо не могла бути усунута – в чотирикратному [5, с. 79]. Таким чином, вперше була передбачена відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання саме у грошовій формі, причому зважаючи на те, що розмір утримання в такому випадку був у кілька разів більший за мінімально необхідний, відповідне положення законодавства доволі близьке сучасному положенню про нарахування штрафу та пені за виникнення значної заборгованості по аліментах на дітей [6, с. 172].

У 1832 р. на зміну Литовським статутам, нормам канонічного, звичаєвого та магдебурзького права у Наддні-

пряньській Україні прийнято Звід законів російської імперії, в якому передбачався обов'язок батьків надавати своїм дітям добре виховання, забезпечувати проживання та одяг. Водночас невиконання цього обов'язку не передбачало відповідальності.

Варто також зауважити, що в Уложенні про покарання 1845 року відмова дитини утримувати батьків вважалася злочином [6, с. 173], хоча іншої відповідальності (у майновому виразі) не передбачалося.

Революція 1917 р. у Російській імперії призвела до докорінних змін в усіх галузях суспільного життя, в тому числі в сімейно-шлюбних, було скасовано закони царської Росії та прийняті нові декрети. Так, Декретом РНК РСФРР від 19 грудня 1917 р. «Про розірвання шлюбу» вперше закріплено норми про те, що після розлучення суд повинен ухвалити з ким із батьків залишитися проживати дитина та хто із батьків, і в якій сумі повинен виплачувати кошти на утримання своїх дітей [1, с. 90]. На жаль, у той час відповідальність за несплату коштів на утримання дитини передбачена не була. Не зважаючи на те, що у 1917–1921 рр. були доволі складні часи, у 1919 р. Ленін підписав постанову РНК РРФСР «Про започаткування Ради захисту дітей».

Значним етапом у розвитку правового регулювання аліментних відносин між членами сім'ї був радянський період. Перший радянський Кодекс законів про акти громадянського стану, сім'ю та опіку був затверджений у 1919 р. Т. Красвітна вказує, що цим Кодексом передбачалась сплата аліментів батькам дітям віком до 16 років, а повнолітні працездатні діти мали обов'язок на утримання батьків. Також, цим Кодексом забезпечувалось право непрацездатного подружжя на утримання від іншого з подружжя. Проте, у зв'язку з обставинами військового часу, він фактично не набрав чинності [7, с. 31].

16 жовтня 1924 р. постановою ВЦВК РРФСР внесено зміни до першого Кримінального кодексу РРФСР 1922 р., що передбачали відповідальність за «несплату аліментів, коштів на утримання дітей і взагалі залишення батьками неповнолітніх дітей без належної підтримки». Карався цей злочин примусовими роботами або позбавленням волі до шести місяців або штрафом до п'ятсот карбованців [1, с. 90]. Як видається, з цього етапу почала активно розвиватись відповідальність за ухилення від сплати аліментів. На жаль, про адміністративну відповідальність не йшлося, однак окремі норми кримінальної відповідальності можна вважати тотожними теперішнім нормам адміністративної відповідальності.

Так, наступним етапом розвитку інституту відповідальності за ухилення від сплати аліментів варто вважати Постанову ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р. якою прийнято Кримінальний кодекс РРФСР 1926 р. Відповідно до ст. 158 цього кодексу злісна несплата коштів на утримання дітей, а так само залишення батьками дітей до їх повноліття без жодної підтримки – каралася тюремним ув'язненням на строк до двох років.

У Кримінальному кодексі УРСР 1927 р. передбачено вже відповідальність за злісне ухилення від сплати призначених судом коштів на утримання дітей. За вчинення цього злочину були передбачені такі заходи соціального захисту, як позбавлення волі або примусові роботи на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців.

Постановою ЦВК та РНК від 27 червня 1936 р. «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги роженицям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення сітки пологових будинків, дитячих ясел та дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення» вперше визначався розмір аліментів, що стягувалися з батьків на дітей, і встановлювався він у відсотковому відношенні до заробітку (доходу)

платника аліментів. Водночас було підсилено кримінальне покарання за несплату аліментів, що стягувалися на дітей, до двох років тюремного ув'язнення з віднесенням витрат по розшуку особи, яка ухиляється від сплати аліментів, на її рахунок [8, с. 20–21].

Варто зауважити, що 4 серпня 1950 р. прийнято Постанову Пленуму Верховного Суду СРСР № 14/10/4 «Про судову практику у справах про стягнення коштів на утримання дітей», якою посилювалась відповідальність батьків, що уникають від виконання аліментного обов'язку стосовно дітей. Так, зазначалося, що при доведенні у справі недобросовісного ставлення відповідача до виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання та утримання дітей суд одночасно з винесенням рішення зобов'язаний окремою ухвалою довести це до відома громадських організацій за місцем роботи відповідача, а у випадку злісного ухилення відповідача від сплати аліментів винести ухвалу про притягнення його до кримінальної відповідальності. Суди мали притягати до відповідальності посадових осіб, винних у несвоєчасному утриманні або затримці переказів, що належали по аліментах, сум, за неповідомлення судовому виконавцю відомостей, що забезпечували правильність та своєчасність стягнення з відповідача аліментів [8, с. 24].

Пізніше, а саме 28 грудня 1960 р. прийнято Кримінальний кодекс УРСР, який встановив, що у випадку злісного ухилення від сплати аліментів, застосовувалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року або виправні роботи на такий же строк. Цей Кодекс передбачав також відповідальність дітей за ухилення від сплати аліментів для батьків. Так, злісне ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків каралося виправними роботами на строк до одного року або громадською доганою [9].

Реформування правового регулювання сімейних відносин радянського періоду відбулося в кінці 70-х років, коли 27 червня 1968 р. були прийняті Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю, а згодом – кодекси про шлюб та сім'ю союзних республік. В УРСР Кодекс про шлюб та сім'ю був прийнятий Верховною Радою УРСР 20 червня 1969 р. і набув чинності з 1 січня 1970 р. Водночас жоден із правових актів радянського періоду не передбачав іншої, крім кримінальної, відповідальності за несплату аліментів на дітей, а невиконання аліментних обов'язків іншими особами взагалі не передбачало будь-якої відповідальності.

Відтак, правові норми щодо притягнення до адміністративної відповідальності за несплату аліментів з'явилися лише за часів незалежної України. Аж у 2017 р. до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) було включено правову норму, якою встановлено адміністративну відповідальність за несплату аліментів у [10]. Так, статтею 183-1 цього Кодексу було

передбачено, що у випадку несплати аліментів, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищував суму платежів за шість місяців, до платника аліментів могла бути застосована відповідальність у вигляді виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин [11]. Ці зміни стали дійсно перспективними, оскільки введено новий вид адміністративної відповідальності у вигляді суспільно корисних робіт. Причиною такого введення стала гостра проблема в країні, пов'язана із масовим ухиленням від сплати аліментів особами, на яких покладено обов'язок щодо їх сплати. Варто зазначити, що суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт. Види та місце виконання таких робіт визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Саме зароблені таким чином гроші повинні бути спрямовані на виконання аліментних зобов'язань [12]. Крім того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 7 грудня 2017 р. розширено повноваження виконавців у провадженнях зі стягнення аліментів. Так, до боржника можуть встановлюватися обмеження у вигляді тимчасової заборони виїзду за кордон, керування транспортними засобами, користування зброєю та полювання [10].

Своєю чергою, у 2018 р. ст. 183-1 КУпАП доповнено частинами другою і третьою, які передбачили посилення адміністративної відповідальності за несплату аліментів дітям, які хворіють та потребують медичної допомоги та за повторну несплату аліментів протягом двох місяців з дня відбуття адміністративного стягнення [13].

На нашу думку, результат становлення аліментних зобов'язань із давніх часів до сьогодні свідчить про те, що інститут відповідальності за несплату аліментів будувався під впливом різних держав та народів, а тому тепер за невиконання обов'язку щодо надання утримання передбачено кримінальну, адміністративну відповідальність, а також відповідальність у вигляді пені, штрафів та тимчасових заборон.

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що становлення інституту адміністративної відповідальності за несплату аліментів відбувалося відповідно до розвитку аліментних відносин в Україні. До того ж, зауважимо, що санкції статей за несплату аліментів у кожному історичному періоді поступово ставали більш жорстокішими, а види відповідальності – більш різноманітними. Хоча становлення адміністративної відповідальності за несплату аліментів припадає в основному на період незалежної України, водночас варто зазначити, що підґрунтя для її запровадження сягає давніх часів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сокол О. О. Історико-правовий аналіз розвитку протидії ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 4 (50). С. 88–94.
2. Тихомиров М. Н., Епифанов П. П. Соборное уложение 1649 года. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm> (дата звернення: 17.05.2022).
3. Ліпак Г. М. Вплив литовських статутів на шлюбно-сімейне законодавство російської імперії. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 31–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_10_7 (дата звернення: 17.05.2022).
4. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
5. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / пер. с лат. Л. Гужвы ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва : Статут; Одесса, 2013. 536 с.
6. Буряченко А. М. Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві України. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4. С. 169–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2020_3-4_20 (дата звернення: 18.05.2022).
7. Красвітна Т. П. Генезис зобов'язання подружжя з утримання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 28–32. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8829/Henezys%20zoboviazannia%20podruzhzhia_Krasvitna_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 18.05.2022).
8. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. 187 арк.

9. Кримінальний кодекс УРСР : Закон від 28 грудня 1960 року / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів : Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2234-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (дата звернення: 18.05.2022).
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
12. Резнік О. М., Шевцов Я. А. Про доцільність введення адміністративної відповідальності за несплату аліментів та нове стягнення у виді суспільно-корисних робіт. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 21–22 травня 2020 р.). С. 12-15. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/77874/1/Shevtsov_alimony.pdf (дата звернення: 18.05.2022).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : Закон України від 03 липня 2018 р. № 2475-VIII / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n383> (дата звернення: 18.05.2022).